

**ՎԱՀԱՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՀԱՆՄԱՆ ՍԱՌԻԴԱԿԱՆ
ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ ԵՎ ՄԱԴԻՆԱՅԻ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԸ**

Ներածություն

1960-ականներից Սաուդյան Արաբիայի արտաքին քաղաքականության իսլամական ուղղության ակտիվացումը, որն արտահայտվեց վահաբականության արտահանմամբ, իր ազդեցությունն ունեցավ Մերձավոր Արևելքում և դրա սահմաններից դուրս, այդ թվում՝ Արևմուտքում, մուսուլմանական հանրույթներում ընթացող հասարակական և քաղաքական գործընթացների ձևավորման վրա: Սալաֆիական-վահաբական ուղղությունների տարածման հետևանքով իսլամական շրջանակներում ընդլայնվեցին կրոնասիրության ու կրոնական պահպանողականության ծավալները, ակտիվացան քաղաքական իսլամի շրջանակներում գործող կրոնաքաղաքական վերածննդի շարժումները, իսկ հասարակական գիտակցությանը շատ դեպքերում բնորոշ դարձավ կրոնականությունը: Թագավորության իշխող վերնախավը, որն էապես կարևորում է վահաբականության նշանակությունը պետության թե՛ ներքին և թե՛ արտաքին քաղաքականության մեջ, մինչ օրս հարազատ է մնում քաղաքական այն պայմանավորվածությանը, որը ձեռք բերվեց դեռևս XVIII դարում:

Սաուդյան Արաբիան՝ կրոնապետություն. վահաբականության նշանակությունը

1744 թ. սաուդյան դինաստիայի հիմնադիր Մուհամմադ իբն Սաուդի (1710-1765 թթ.) դաշինքը վահաբականության հիմնադիր, կրոնական քարոզիչ Մուհամմադ իբն Աբդ Ալ-Վահհաբի (1703-1792 թթ.) հետ հիմք դարձավ առաջին սաուդա-վա-

հաբական պետության՝ Դիրիայի Էմիրության (1744-1818 թթ.)¹, իսկ հետագայում ավելի ուշ՝ 1932 թ., Սաուդյան Արաբիայի Թագավորության (ՍԱԹ) ստեղծման համար²:

Սաուդյան Արաբիայի պետական գաղափարախոսության հիմքում ընկած է սուննի իսլամի պահպանողական ուղղություն համարվող վահաբականությունը³: Այն շատ դեպքերում նույնական է սալաֆիականության հետ⁴:

Գաղափարական առումով թե՛ սալաֆիականությունը, թե՛ վահաբականությունը կոչ են անում վերադարձ դեպի վաղ իսլամի ակունքները՝ իսլամի պատմության ոսկեդարը համարվող Մադինայի շրջանը (622-632 թթ.): Հենց այս փուլում ձևավորվեց Մուհամմադ մարգարեի կողմից ղեկավարվող առաջին մուսուլմանական համայնքը՝ Ումման: Իսլամի պատմության գրեթե բոլոր ժամանակներում, այդ թվում՝ սալաֆիականության շրջանակներում, ի հայտ են եկել իսլամական կրոնական և կրոնաքաղաքական բազմաթիվ շարժումներ, որոնք կոչ են արել վերադառնալ վաղ իսլամի ակունքներին: Դրանցից էր նաև վահաբականությունը, որը, սկիզբ առնելով որպես իսլամական վերածննդի շարժում, ըստ էության, սալաֆիականության սաուդական մեկնաբանությունն է: Անհանդուրժող լինելով ամեն տեսակ նորարարության հարցում՝ վահաբականությունը հակված է շարիաթի նորմերի ճշգրիտ կատարմանը: Այս

¹ Հարկ է նշել, որ Մուհամմադ իբն Սաուդի որդու և Մուհամմադ իբն Աբդ Ալ-Վահիհի դստեր ամուսնությունն ավելի ամրապնդեց նշված քաղաքական դաշինքը, որն ուժի մեջ է մինչ օրս:

² Մանրամասն տե՛ս Rasheed Madawi, History of Saudi Arabia, Cambridge University Press, 2010.

³ Williams R., Salafism, Wahhabism, and the Definition of Sunni Islam, Augustan College, Rock Island Illinois, <http://digitalcommons.augustana.edu>.

⁴ Իսլամում սալաֆիականներ ասելով նկատի են առնվում այն հավատացյալները կամ ճշմարիտ միաստվածականները («աիլ ալ-թաուհիդ», «մուվաիդուն» և այլն), ովքեր հետևում են «բարեպաշտ նախնիների» («աս-սալաֆ աս-սալիհ») օրինակելի վարքին: Սալաֆիականությունը մերժում է վտանգավոր և անընդունելի ամեն տեսակի նորարարություն («բիդա»), ինչը համարվում է անհավատություն («քուֆր») կամ բազմաստվածություն («շիրք»), իսկ այն իրացնողները ենթակա են միանշանակ մերժման և օտարման, նույնիսկ մահապատժի: Տե՛ս Joas Wagemakers, Salafism, Oxford Research Encyclopedia, <http://religion.oxfordre.com>.

տեսանկյունից հիմք են ընդունվում առաջին հերթին Ղուրանը և մարգարեի սուննան, իսկ սուննի իսլամի կրոնաիրավական դպրոցները (մազհաբներ), մասնավորապես հանքալիականությունը, դիտարկվում են կարևոր, բայց ոչ առաջնահերթ⁵:

Վահաբականությունը շատ դեպքերում համարվում է աղանդ, քանի որ անհանդուրժող է այն մուսուլմանների նկատմամբ, ովքեր վահաբականության տեսանկյունից խախտում են իսլամի սկզբունքները: Փաստ է, որ Մուհամմադ իբն Աբդ Ալ-Վահհաբը փաստորեն հանդես եկավ սուննի իսլամի տիրապետող՝ ուղղափառ ձևաչափի դեմ՝ կոչ անելով «մաքրագտել» այն⁶:

Սաուդական պետության ստեղծումից հետո վահաբականությունը վճռորոշ դեր խաղաց թագավորության թե՛ ներքին, թե՛ արտաքին քաղաքականության ձևավորման հարցում: Իշխող ընտրանին⁷ երկիրը կառավարում է Աբդ Ալ-Վահհաբի հետնորդների՝ վահաբական ուլամայի իշխող թևի հետ՝ դաշնակցելով Ալ Աշ-Շեյխ ընտանիքի հետ, որը մասնակցում է քաղաքական որոշումների ընդունմանը: Բացի կրոնական ոլորտից, Ալ Աշ-Շեյխ ընտանիքը վերահսկում է մի շարք ոլորտներ՝ կապված արդարադատության, կրթության, սպորտի, մարդու իրավունքների, գենդերային խնդիրների հետ և այլն: Հասարակության բարոյական նորմերի վերահսկողության գործընթացը նույնպես գտնվում է վահաբականության ուշադրության կենտ-

⁵ Zargar C., The Hanbali and Wahhabi Schools of Thoughts as Observed Through the Case of Ziyarah, <https://etd.ohiolink.edu>

⁶ Васильев А., Пуритане ислама. Ваххабизм и первое государство Сауди-дов в Аравии (1744-1745-1818), М., 1967, стр. 105.

⁷ ՍԱԹ-ում իշխանությունն ամբողջովին կենտրոնացած է Ալ-Սաուդ թագավորական ընտանիքի ձեռքում: Իշխանական համակարգի կենտրոնական դեմքը թագավորն է, որը ղեկավարում է դատական, գործադիր և օրենսդիր ոլորտները, նաև զինված ուժերի գլխավոր հրամանատարն է: Երկրի սահմանադրության մեջ, որը հռչակվեց 1992 թ., ամրագրված է, որ պետությունը պետք է կառավարեն հիմնադրի՝ Աբդ Ալ-Ազիզ բին Սաուդի որդիները և որդիների որդիները: Տե՛ս Saudi Arabia's Constitution of 1992 with amendments through 2005, Article 5/b, https://www.constituteproject.org/constitution/Saudi_Arabia_2005.pdf.

⁸ Obaid N., The Power of Saudi Arabia's Islamic Leaders, Middle East Quarterly, September, 1999, vol. 6, no. 3, p. 51.

րոնում: Սաուդյան Արաբիայի Թագավորությունն ըստ էության կրոնապետություն է: Քաղաքական և կրոնական ինստիտուտները փաստորեն սերտաճած են: Ղուրանը և մարգարեի Սուննան ծառայում են որպես սահմանադրություն⁹:

Սաուդյան Արաբիայի արտաքին քաղաքականության իսլամական ուղղության ձևավորումը

1960-1970-ականներին նավթային եկամուտներից ստացված ֆինանսական արագընթաց և աննախադեպ հաջողությունները նպաստեցին, որ Սաուդյան Արաբիայի Թագավորությունը սառը պատերազմի տարիներին և դրանից հետո էլ իրականացնի վահաբականության արտահանումն արտաքին աշխարհ (որպես soft power)¹⁰՝ նպատակ ունենալով իսլամի այդ ուղղությունը դարձնել առաջատար ուժ թե՛ իսլամական աշխարհում, թե՛ դրա սահմաններից դուրս: Սաուդյան Արաբիայի արտաքին քաղաքական ձգտումներին էականորեն նպաստեց մասնավորապես ԱՄՆ-ի և Մեծ Բրիտանիայի աջակցությունը: Նավթային իսկայական պաշարների շնորհիվ թագավորությունը հայտնվեց Վաշինգտոնի հետաքրքրությունների և քաղաքական գործընկերության ոլորտում: Ինչ վերաբերում է Մեծ Բրիտանիայի հետ հարաբերությունների սերտացմանը, այն շոշափելի էր արդեն թագավորության հիմնադրման շրջանում վերջինիս ցուցաբերած աջակցության շնորհիվ¹⁰:

Երկրորդ աշխարհամարտից հետո միջազգային հարաբերություններում շարունակվում էր պահպանվել լարվածությունը աշխարհաքաղաքական երկու հիմնական դաշինքների միջև: Արդեն 1950-ականների վերջերին դեպի ԽՍՀՄ կողմնորոշված արաբական երկրների քաղաքական դիրքորոշումը փոխելու և առհասարակ Մերձավոր Արևելքում իր ազդեցությունն ամրապնդելու նպատակով ԱՄՆ-ը առաջ քաշեց «Էյզենհաուերի

⁹ Այս իրողությունն ամրագրված է 1992 թ. սահմանադրության մեջ: Տե՛ս Saudi Arabia's Constitution of 1992 with amendments through 2005, Article 1, https://www.constituteproject.org/constitution/Saudi_Arabia_2005.pdf.

¹⁰ Մանրամասն տե՛ս Jeffrey R. Macris, The Politics and Security of the Gulf. Anglo-American hegemony and the shaping of region, Routledge, 2010.

հայեցակարգը»¹¹: Ըստ այդմ, Մերձավոր Արևելքի այն պետությունները, որոնք կցանկանային պաշտպանել իրենց «կոմունիզմի ծավալապաշտությունից»¹², կստանային ամերիկյան կառավարության քաղաքական ու տնտեսական աջակցությունը¹³:

Դեպի ԽՍՀՄ-ը կողմնորոշված պետություններից ամենահանգուցայինը Եգիպտոսն էր, որի նախագահ Գամալ Աբդել Նասերի (1954-1970) արաբական աշխարհիկ քաղաքական տեսությունները, այդ թվում՝ արաբական ազգայնականության, միասնության ու համերաշխության գաղափարները, արդեն 1950-ականներին, աստիճանաբար, զգալի տարածում ստացան Մերձավոր Արևելքում: Այս համատեքստում իսլամի հայրենիք համարվող Սաուդյան Արաբիային, ի դեմս Սաուդ թագավորի (1953-1964), մտահոգում էր տարածաշրջանում Էռ-Ռիյադի ոչ այդքան առաջնային դիրքը: Պատահական չէ, որ ՍԱԹ-ի և Եգիպտոսի միջև ձևավորվեց սուր մրցակցություն տարածաշրջանում ազդեցության լծակների համար: Սաուդական իշխող ընտանիքն ամերիկյան և բրիտանական կառավարությունների աջակցությամբ համարաբականությանը որպես այլընտրանք առաջ քաշեց միջազգային իսլամական միասնության և համերաշխության գաղափարները¹⁴:

Սաուդյան Արաբիան սկսեց հանդես գալ նաև իսլամական արժեքների պահպանման, իսլամական աստվածաբանության տեսական հարցերը ժամանակակից աշխարհում հիմնավորելու և իսլամական աշխարհին հուզող խնդիրները համակարգելու հավակնությամբ: Աստիճանաբար բյուրեղացավ նաև վահաբական քարոզչության (դաուվա) օրակարգը, որի դրսևորումներից դարձան սաուդական ֆինանսավորմամբ ստեղծված

¹¹ The Eisenhower Doctrine, 1957, https://www.eisenhower.archives.gov/education/bsa/citizenship_merit_badge/speeches_national_historical_importance/eisenhower_doctrine.pdf.

¹² Soviet Threat in Middle East, Documents from CQ Research Archives, <http://library.cqpress.com>.

¹³ Հարությունյան Լ., Լիբանանը 1958-1975 թվականներին, Եր., 2007, էջ 78, 79:

¹⁴ Vassiliev A., King Faisal of Saudi Arabia: Personality, Faith and Times, Saqi Books, 2012, pp. 333-334.

կրթական հաստատություններում երիտասարդ մուսուլմանների ուսումնառության կազմակերպումը, աշխարհի տարբեր անկյուններում մզկիթների շինարարությունը, ինչպես նաև իսլամական կենտրոնների ստեղծումը՝ վահաբական իմամների և քարոզիչների ներգրավմամբ: Բացի դրանից, Սաուդյան Արաբիայի Թագավորությունը լուրջ դերակատարություն ունեցավ վահաբականության-սալաֆիականության քողի տակ հանդես եկող միջազգային մի շարք բարեգործական և քարոզչական կազմակերպությունների ստեղծման և ֆինանսավորման հարցում: Դրանցից են Միջազգային իսլամական բարեգործական կազմակերպությունը (Ջիդդա), Մուսուլման երիտասարդների միջազգային ասամբլեան (Էռ-Ռիյադ), Իսլամական աշխարհի լիգան (Մեքքա) այլն¹⁵:

Սաուդյան Արաբիայի ջանքերով հիմնվեց նաև իսլամական աշխարհի կրոնաքաղաքական ամենամեծ կառույցը՝ Իսլամական համագործակցություն կազմակերպությունը (Ջիդդա):

Մադինայի իսլամական համալսարանը. վահաբականության կրթական հարթակ

Սաուդական հովանավորությամբ գործող քարոզչական և կրթական կազմակերպությունների մեջ առանձնահատուկ տեղ ունի Մադինայի իսլամական համալսարանը (ՄԻՀ), որտեղ ուսանողների կրթությունը և կեցությունը լիովին հովանավորում է Սաուդյան Արաբիայի կառավարությունը: Համալսարանը ստեղծվեց Սաուդ թագավորի հրամանագրով 1961 թ., երբ պետության համար բավական բարդ ժամանակաշրջան էր. թագավորությունն առճակատման մեջ էր Եգիպտոսի հետ: Ըստ էության Մադինայի իսլամական համալսարանը ստեղծվեց Կահիրեում գործող Ալ-Ազհարին որպես մրցակից կրթա-

¹⁵ 2001 թ. Նյու Յորքի ահաբեկչությունից հետո պարզ դարձավ, որ սաուդական հովանավորություն ունեցող միջազգային մի շարք կազմակերպություններ տարիներ շարունակ համագործակցել են ահաբեկչության մեջ մեղադրվող կառույցների հետ՝ շատ դեպքերում հովանավորելով և ֆինանսավորելով դրանց: St'u Saudi Arabia: Terrorist Financing Issues, CRS Report for Congress, <https://fas.org/sgp/crs/terror/RL32499.pdf>.

կան հաստատություն: Սաուդյան Արաբիան օգտվեց նաև այն հանգամանքից, որ այդ շրջանում Գամալ Աբդել Նասերի քաղաքականությունն Ալ-Ազհարի հարցում խիստ քննադատության առիթ էր դարձել: Խնդիրն այն է, որ նախագահ Նասերը կարգադրել էր Ալ-Ազհարի կառավարումը, այդ թվում՝ բյուջեի տնօրինումը, փոխանցել պետության վերահսկողությանը, ինչը լուրջ դժգոհություն էր առաջացրել առաջին հերթին Ալ-Ազհարում¹⁶:

Հատկանշական է, որ ՄԻՀ-ի կանոնադրության մեջ համալսարանի նպատակները նույնպես ձևակերպված էին կրոնական տրամաբանությամբ: Նշվում էր, որ համալսարանի շրջանավարտները պետք է լինեն «...կրոնի քարոզիչներ և ճշմարտության հետևորդներ, դասախոսություններ կարդան և գրավոր հակադարձեն աթեիստներին և պաշտպանեն կրոնի տարածքը և կարգավորեն այն խնդիրները, որոնց բխվում են մուսուլմաններն իրենց կրոնական և երկրային գործերում»¹⁷:

Համալսարանի հիմքում փաստացի ընկած է քարոզչության գաղափարը: Այսինքն՝ շրջանավարտները պետք է անպայման զբաղվեն դաուվայով: Պատահական չէ, որ համալսարանը մեծ տեղ է տալիս օտար լեզուների, մասնավորապես անգլերենի դասավանդմանը: ՄԻՀ-ի կանոնադրության մեջ նշված է, որ եվրոպական լեզուների ուսուցումն արդարացված է իսլամական դաուվայի իրականացման անհրաժեշտությամբ¹⁸: Այս խնդիրը նույնիսկ քննարկվել է տեղական մամուլում: «Ալ-Մադինա ալ-մունավարա» թերթը 1961 թ. համարներից մեկում գրում է, որ ուսանողները պետք է սովորեն օտար լեզուներ, որպեսզի կարողանան թե՛ քարոզչությամբ զբաղվել և թե՛ բանավիճել քրիստոնյա միսիոներների հետ¹⁹:

¹⁶ Nathan Brown, Mariam Ghanem, The Battle over Al-Azhar, May 31, 2017, <http://carnegie-mec.org/diwan/70103>.

¹⁷ Մադինայի իսլամական համալսարանի կանոնադրություն, հոդված 1, ըստ՝ M. Farquhar, Expanding the Wahhabi Mission: Saudi Arabia, the Islamic University of Medina and the Transnational Religious Economy, the London School of Economics and Political Science, 2013, p. 192.

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 191:

¹⁹ Mana Isma'il, Al-Lughat al-Ajnabiyya fi Jami'at al-Madina al-Munawwara al-Islamiyya, al-Madina al-Munawwara, 07.07. 1961 (Մանա Իսմայիլ, Օտար

Մադինայի իսլամական համալսարանը ստեղծվել էր՝ աջակցելու իսլամի վահաբական-սալաֆիական մեկնաբանությանը: 1971 թ. ՄԻՀ-ի առաջին ռեկտոր, խիստ պահպանողական հայացքներով հայտնի մուսուլման աստվածաբան Մուհամմադ Իբն Բազը, խոսելով համալսարանի նպատակների մասին, նշում էր, որ համալսարանը պետք է աջակցի իսլամի ճշմարիտ, համապարփակ ընկալմանը, այնպես, ինչպես հասկացվել է «սալահ ալ-սալիհի»՝ առաջին մուսուլմանների կողմից, ինչպես նաև ձգտի ձերբազատել իսլամը սնահավատություններից, աղճատումներից, ստից, նորարարություններից, որոնք, ինչպես նշվում էր, իսլամ են ներթափանցել կրոնին անգիտակ մարդկանց և իսլամի թշնամիների կողմից²⁰:

Այս տեսանկյունից համալսարանի դերը մուսուլման ուսանողների համար պետք է լիներ լուսավորչականությունը և իսլամի նկատմամբ նոր մոտեցումների որդեգրումը, այսինքն՝ նորադարձությունը դեպի սալաֆիականություն-վահաբականություն:

1970-ականների վերջերին ՄԻՀ-ի նախագահ Աբդալլահ Ալ-Ջեյդը համալսարանի ամսագրում, վերստին անդրադառնալով ՄԻՀ-ի ստեղծման նպատակներին, նշում է, թե այն խնդիր ունի արտադրել հոգևորականություն (ուլամա), որը կհետևի իր բարեպաշտ նախնիների բացաժ արահետին և հեռու կմնա սխալվելուց: Ըստ այդմ, ՄԻՀ-ը վերադարձնում է շրջանավարտներին իրենց երկրներ, որպեսզի այնտեղ նրանք օգնեն մուսուլմաններին, որոնցից շատերը «մոլորության մեջ են հայտնվել»²¹:

Ակնհայտ է, որ Մադինայի իսլամական համալսարանն ի սկզբանե ստեղծվել էր որպես միսիոներական կառույց, որտեղ հղկվում ու մշակվում էր ուսանողների վահաբական ինքնու-

լեզուները Մադինայի իսլամական համալսարանում, ալ-Մադինա ալ-մունավարա, հուլիսի 7, 1961 թ., արաբերեն):

²⁰ Dalil al-Jami 'a al-Islamiyya fi al-Madina al-Munawwara, Medina, 1971, էջ 9-11 (Մադինայի իսլամական համալսարանի ուղեցույց, արաբերեն):

²¹ Majallat al-Jami 'a al-Islamiyya bi-l-Madina al-Munawwara, No. 45, էջ 139 (արաբերեն):

թյունը, հիմնավորվում էր սալաֆիական-վահաբական խոսույթը:

ՄԻՀ-ը նախատեսված է սաուդյի և ոչ սաուդյի ուսանողների համար²²: Ուսումնական ծրագրի հիմքում ընկած է սուննի իսլամի ուսումնասիրությունը, ինչպես արդեն նշեցինք՝ սալաֆիական-վահաբական շեշտադրմամբ: Նշվում է, որ համալսարանը հավատարիմ է իր գլոբալ դերին՝ անժամկետ տարածելու «իսլամի ուղերձը»: Հատկանշական է, որ, բացի ուսումնառությունից, Սաուդյան Արաբիայում որոշակի կրոնամշակութային կենսատարածքում ապրելու ընթացքում ՄԻՀ-ում ուսանած երիտասարդները ձեռք են բերում սալաֆիական-վահաբական կողմնորոշում: Համալսարանում խորությամբ դասավանդվում են Ղուրան, ղուրանագիտություն, հադիսներ, հադիսագիտություն, ֆիկհ, ֆիկհի հիմունքներ, շարիաթ, իսլամագիտություն, արաբերենի քերականություն, հռետորություն, գրականություն, ճարտասանություն (բալադա), գրչագրություն, արաբա-մուսուլմանական երկրների ու իսլամի պատմություն և այլն²³:

Գործող ֆակուլտետներից են՝ Շարիաթի, Դաուլայի և աստվածաբանության, Ղուրանի և իսլամագիտության, Արաբերենի ուսումնասիրության, Հադիսների և իսլամագիտության, Ոչ լեզվակիրների արաբերենի ուսուցման ինստիտուտ: Վերջին շրջանում ստեղծվել են նաև գիտության, ինժեներիայի, տեղեկատվական համակարգերի, բժշկության և դեղագործության ֆակուլտետներ²⁴:

Մինչև 1990-ականների սկիզբը Մադինայի իսլամական համալսարանի աշխատակազմի հիմնական մասը, այդ թվում՝ դասախոսական, ոչ սաուդյիներ էին, սակայն 1990-ականներից հետո սկսվեց սաուդականացման գործընթաց: Համալսա-

²² 2014 թ. համալսարանում սովորողների մոտ 48 տոկոսը սաուդյիներ էին, 52-ը՝ ոչ սաուդյիներ: Այս համամասնությունը որոշ փոփոխություններով պահպանվում է մինչ օրս: Տե՛ս Quality Assurance System Manual of the Islamic University of Madinah, 2014, [http://iu.edu.sa/uploads/files/Quality Assurance_System_Manual_of_the_Islamic_University_of_Madinah_\(1\).pdf](http://iu.edu.sa/uploads/files/Quality_Assurance_System_Manual_of_the_Islamic_University_of_Madinah_(1).pdf), p. 4.

²³ Farquhar M., նշվ. Աշխ., էջ 191:

²⁴ Quality Assurance System Manual of the Islamic University of Madinah, նշվ. աշխ., էջ 16-23:

րանի ղեկավարությունը կադրային արմատական փոփոխություններ իրականացրեց: Արդեն 1990-ականների սկզբներին համալսարանի դասախոսական անձնակազմի 385-ից 336-ը սաուդցիներ էին: 1990-ականների վերջին համամասնությունը շեշտակի փոխվեց հոգուտ սաուդցիների. 369-ից 360-ը տեղացիներ էին: Այս իրողությունը կապված էր թագավորության տնտեսությունը «սաուդականացնելու», այդ թվում՝ երիտասարդ և կրթված սաուդցիներին, ովքեր ՄԻՀ-ի, Էռ-Ռիյադի, Ջիդդայի ու Մեքքայի համալսարանների շրջանավարտներ էին, առաջ քաշելու և աշխատանքի տեղավորելու պետական քաղաքականության հետ: Բացի այդ, ՄԻՀ-ում կադրային փոփոխությունները նաև քաղաքական շարժառիթներ ունեին և նպատակ էին հետապնդում համալսարանների աշխատակազմերը գերծ պահելու արտաքին միջամտությունից, մասնավորապես «Մուսուլման եղբայրների» անդամներից ու համախոհներից, ինչպես նաև քաղաքականապես ակտիվ տարրերից²⁵:

Վահաբական գաղափարախոսության տարածման և ներդրման համար Սաուդյան Արաբիան կարողացավ ստեղծել միջազգային վահաբական միսիոներների, մասնավորապես աստվաճաբան-ալիմների, կրոնական քարոզիչների ու սպասավորների, ինչպես նաև գիտնականների ռեսուրսը, որի մի մասը փաստորեն ուսում ստացավ Մադինայի իսլամական համալսարանում: Հենց ՄԻՀ-ի շրջանավարտներից շատերն աշխարհի տարբեր հատվածներում վահաբական դաուվայի շրջանակներում ձեռնամուխ եղան վահաբական միսիոներության իրականացմանը:

Վահաբականության արտահանումն արտաքին աշխարհի. քարոզչության ռազմավարությունն ու թիրախները

Հարկ է նշել, որ Սաուդյան Արաբիայի Թագավորությունը տասնամյակներ շարունակ քարոզչություն է իրականացրել նաև իր երկրում գտնվող աշխատանքային ներգաղթյալների և ուխտագնացների շրջանում: 1970-ականներից Սաուդյան Արա-

²⁵ Farquhar M., նշվ. աշխ., էջ 160:

բիայում նկատվեց իսլամական տարբեր երկրներից օտարերկրյա աշխատողների զգալի հոսք, որոնց թիվը 1985 թ. թագավորությունում հասավ 5,15 միլիոնի²⁶։ Բնականաբար, արտագնա աշխատողները նույնպես հայտնվեցին վահաբականության կենսատարածքում՝ ազդվելով վահաբական քարոզչությունից։

Բացի այդ, Սաուդյան Արաբիայի թագավորությունը փորձեց վահաբական քարոզչությունն օգտագործել նաև Հիջազի սրբավայրեր ամենամյա ուխտագնացության ժամանակ։ Ուխտագնացության ընթացքում, որպես կանոն, իրականացվել է վահաբական ուղղվածությամբ քարոզչություն։ Անվճար բաժանվել են Ղուրան, սուննիական կրոնական գրականություն և այլն²⁷։

Տասնամյակներ շարունակ սաուդական սալաֆիական-վահաբական քարոզչությունն իր համար պարարտ հող գտավ աշխարհի տարբեր մասերում՝ թե՛ մուսուլմանական մեծամասնություն ունեցող և թե՛ մուսուլմանական համայնքներ ունեցող երկրներում, այդ թվում՝ Արևմտյան Եվրոպայում²⁸։ Վահաբական դաուլայի արդյունքում աշխարհի տարբեր հատվածներում սալաֆիական պլատֆորմի վրա ձևավորվեցին իսլամական ինքնություն ունեցող հանրույթներ, որոնք, ըստ իսլամի գլոբալ ռազմավարության, համաշխարհային ումմայի մի մասն են։

Սաուդյան Արաբիայի արտաքին քաղաքական ձգտումներին, որի կարևոր բաղկացուցիչներից էր վահաբականության արտահանումը, մեծապես նպաստեց 1970-ականների սկզբին նավթային գների աճը, որը հանգեցրեց համաշխարհային շուկայում նավթարդյունահանող երկրների կապիտալի մեծացմանը։ Ֆինանսական աննախադեպ հաջողությունների շնորհիվ, գործնականում իրականացնելով վահաբականության արտահանումը, Սաուդյան Արաբիայի խնդիրը դարձավ աշխարհի

²⁶ Kepel G., Jihad: The Trail of Political Islam, Harvard University Press, 2002, pp. 70–71.

²⁷ Նույն տեղում, էջ 72։

²⁸ Madawi Al-Rasheed, The Local and the Global in Saudi Salafi Discourse, Global Salafism. Islam's New Religious Movement by Meijer Royel, editor, pp. 301–321.

տարբեր մասերում իսլամը տեղական, ազգային ավանդույթային տարրերից մաքրելու ձգտումը: Վահաբական քարոզչության սահմաններից ընդհանուր առմամբ դուրս մնացին և թիրախավորվեցին շիայական, սուֆիական և սալաֆիականության համար անընդունելի՝ իսլամի հիմքում ձևավորված մի շարք կրոնական ուղղություններ:

Հարկ է նշել, որ վահաբականությունը մերժողական դիրքորոշում ուներ և մի ծայրով ուղղված էր շիա իսլամի դեմ, ինչը նոր լիցքեր ստացավ 1979 թ. Իրանի իսլամական հեղափոխությունից և Իրանի Իսլամական Հանրապետության (ԻԻՀ) ստեղծումից հետո: Այս շրջանում շիայական համայնքներ ունեցող Սաուդյան Արաբիային, Պարսից ծոցի մի շարք այլ երկրների և Իրաքին մտահոգում էր իրանական հեղափոխության արտահանման վտանգը: Բացի միջդավանական առճակատումից, ԻԻՀ-ն շուտով դարձավ ՍԱԹ-ի քաղաքական մրցակիցն ու հակառակորդը Մերձավոր Արևելքում:

Այս երկու պետությունները ձգտում էին ազդեցության լուրջ լծակներ ունենալ տարածաշրջանում՝ ներկայանալով որպես իսլամական աշխարհի, մասնավորապես պաղեստինցիների շահերի ու իրավունքների պաշտպաններ: Հատկանշական է, որ Իրանի հետ առճակատմանը զուգահեռ Սաուդյան Արաբիան ուժեղացնում է ճնշումները երկրի արևելյան մասում ապրող շիայադավան բնակչության նկատմամբ:

Մյուս ծայրով վահաբականությունն ուղղված էր արևմուտյան արժեքների ներթափանցման դեմ, ինչը համարվում էր քաղաքակրթական պայքար: Նման նպատակ ունեին նաև ՍԱԹ-ի կողմից հովանավորվող «Մուսուլման եղբայրները»²⁹:

Հարկ է նշել, որ աշխարհով մեկ վահաբականության արտահանումը դարձավ ամենամեծ գաղափարախոսական քարոզարշավներից մեկը՝ գերազանցելով նույնիսկ խորհրդրդային քարոզարշավին, որն արդյունավետ վարեց Սաուդյան Արաբիայի Թագավարությունը: Միայն Ֆահդ թագավորի կառավարման տարիներին (1982-2005թթ.) Սաուդյան Արաբիայի Թագավորությունն ավելի քան 75 մլրդ դոլար է ծախսել

²⁹ Commins D., The Wahhabi Mission and Saudi Arabia, London, Tauris, 2006, p. 142.

վահաբականության տարածման համար: Այդ գումարի շրջանակներում ամբողջ աշխարհում կառուցվել է վահաբական ուղղվածությամբ 202 իսլամական քոլեջ, 210 իսլամական կենտրոն, 1359 մզկիթ, 2000 իսլամական դպրոց, ինչպես նաև իրականացվել են քարոզչական տարաբնույթ աշխատանքներ³⁰:

1984 թ. Ֆահդ թագավորի կողմից Մադինայում հիմնվեց Ղուրանի տպագրատուն³¹, որտեղ ամեն տարի հրատարակել են Ղուրանի միլիոնավոր օրինակներ, նաև վահաբական ուղղվածությամբ գրականություն՝ աշխարհով մեկ անվճար բաժանելու նպատակով³²:

Հատկանշական է, որ թագավորության դեսպանատներում աշխատել են նաև կրոնական գործերով կցորդներ, որոնք գործունեություն են ծավալել վահաբական քարոզչության ուղղությամբ³³: Բացի վահաբականության արտահանումից, Սաուդյան Արաբիան ֆինանսավորել և աջակցել է աշխարհի տարբեր անկյուններում իսլամի պահպանողական մեկնաբանություններով հանդես եկող քաղաքական շրջանակներին՝ նոր լիցքեր հաղորդելով իսլամական վերածննդի շրջանակներում շարիաթի ներդրման համար պայքարող շրջանակներին:

Թե՛ Մերձավոր Արևելքի տարբեր երկրներում և թե՛ տարածաշրջանից դուրս Սաուդյան Արաբիան զգալիորեն աջակցել ու ֆինանսավորել է «Մուսուլման եղբայրներին»³⁴ ու դրան հա-

³⁰ S. Shane, Saudis and Extremism: Both the Arsonists and the Fire-fighters, New-York Times, Aug 25, 2016.

³¹ Տպագրատունն ամենամեծն է իսլամական աշխարհում և հնարավորություն ունի տարեկան տպագրելու Ղուրանի մոտ երեսուն միլիոն օրինակ: Մանրամասն տե՛ս King Fahd Glorious Quran Printing Complex, <http://www.qurancomplex.org>.

³² G. Kepel, Jihad: The Trail of Political Islam, 2006, I.B. Tauris, p. 72.

³³ Lacey R., Inside the Kingdom: Kings, Clerics, Modernists, Terrorists, and the Struggle for Saudi Arabia, 2009, Penguin Group, p. 95.

³⁴ «Մուսուլման եղբայրներ» կրոնաքաղաքական շարժումը հիմնադրվել է 1928 թ. Եգիպտոսում Հասան Ալ-Բաննայի կողմից, որից հետո շարժման գաղափարախոսությունը տարածում է գտել թե՛ արաբական և թե՛ իսլամական աշխարհում՝ նպաստելով իսլամիզմի տարբեր հոսանքների ու ուղղությունների ձևավորմանը:

րող կառույցներին³⁵: Շարժումն, ի դեպ, տարածում է գտել նաև Սաուդյան Արաբիայում, չնայած թագավորությունը սեփական երկրում միշտ էլ զգուշավոր մոտեցում է որդեգրել «Մուսուլման եղբայրների» նկատմամբ³⁶: Սաուդյան Արաբիայի Թագավորությունը վահաբականության արտահանման շրջանակներում ընդհանրապես աջակցել է XX դարում և XXI դարի սկզբներին իսլամիզմի տարբեր ձևաչափերի, այդ թվում՝ մարտնչող, ձևավորմանը և հետագա զարգացմանը:

Փաստորեն 1970-ականներից համաշխարհային ամենամեծ նավթարդյունահանող պետություններից մեկի՝ Սաուդյան Արաբիայի աջակցությամբ սուննի իսլամի պահպանողական հոսանքները, առաջին հերթին՝ վահաբականությունը, ինչպես նաև սուննի իսլամի վերածննդի պահպանողական շարժումները, որոնք զարգանում էին սալաֆիականության պլատֆորմի վրա, սկսեցին լայն թափով ֆինանսավորվել և ուղղորդվել Սաուդյան Արաբիայից: Սաուդյան Արաբիան նպատակադրվեց վահաբականության տարածման միջոցով հիմնավորել իսլամական աշխարհում իր առաջնահերթությունը: Տասնամյակներ շարունակ վահաբականության արտահանման հետևանքով մեծ հարված հասցվեց տեղերում «ազգային» և «ժողովրդական» իսլամներին:

Հարկ է նշել, որ վահաբական գաղափարախոսությունը, որի ամենակարևոր բաղկացուցիչներից մեկը քիհադի արդի մեկնաբանությունն է, շոշափելի դերակատարություն ունեցավ մարտնչող իսլամիզմի ժամանակակից հայեցակարգի ձևավորման և ներդրման հարցում: Ասվածի ապացույցը խորհրդա-աֆղանական պատերազմն (1979-1989 թթ.) է, որտեղ վահաբականությունը հակախորհրդային պայքարի գաղափարական հարթակն էր: Բացի աֆղանական պատերազմից, ռուս-չեչենական պատերազմներում (1994-1996 թթ., 1999-2009 թթ.) ևս

³⁵ Roy O., The Failure of Political Islam, 1994, Harvard University Press, p. 117.

³⁶ Lacroix S., Awakening Islam: The Politics of Religious Dissent in Contemporary Saudi Arabia, trans. by George Holoch, Cambridge: Harvard University Press, 2011, pp. 38-46.

վահաբականությունն օգտագործվեց որպես հակառուսական պայքարի կարևորագույն բաղկացուցիչ:

2003 թ. Սադդամ Հուսեյնի իշխանությունից հեռացվելուց հետո Իրաքում սկիզբ առած միջդավանական և միջէթնիկ հակամարտության ընթացքում սուննիական ջիհադական կառույցների, առաջին հերթին Ալ-Կադիայի իրաքյան մասնաճյուղի գործունեությունը հիմնված էր վահաբականության վրա: Մասնավորապես «արաբական գարնան» դեպքերից հետո վահաբականությունը տարածվեց Եգիպտոսում, Լիբիայում, Թունիսում և Մերձավոր Արևելքի այլ երկրամասերում: Այս ուղղությունը դարձավ XXI դարի ամենաբարդ ու խրթին պատերազմներից մեկի՝ սիրիական ճգնաժամի մեջ ներգրավված հակաասադական ուղղվածությամբ ջիհադական խմբավորումների, այդ թվում՝ «Իսլամական պետության» գաղափարական հենքը:

Եզրակացություն

Այսպիսով, 1960-ականներից Սաուդյան Արաբիայի Թագավորության արտաքին քաղաքականության մեջ մեծացավ իսլամական ուղղության նշանակությունը: Թագավորությունը մեծ տեղ տվեց իր հովանու ներքո միջազգային իսլամական կրոնական և կրոնաքաղաքական կազմակերպությունների, բարեգործական կառույցների և իսլամական կրթական հաստատությունների ստեղծմանը: Սաուդյան Արաբիան թե՛ Մերձավոր Արևելքում և թե՛ միջազգային ասպարեզում իր դիրքերն ամրապնդելու համար, որպես soft power, ձեռնամուխ եղավ սուննի իսլամի ամենապահպանողական ուղղություններից մեկի՝ վահաբականության արտահանմանը: Թագավորությունը մեծապես կարևորեց միջազգային վահաբական քարոզչության՝ դաուվայի նշանակությունը: Այդ նպատակով 1961 թ. Սաուդյան Արաբիայի Թագավորությունը ստեղծեց Մադինայի իսլամական համալսարանը սաուդցի և ոչ սաուդցի ուսանողների համար: Տարիների ընթացքում Մադինայի իսլամական համալսարանը դարձավ այն հարթակը, որտեղ ձևավորվեցին ու թրծվեցին վահաբական քարոզչության միսիոներները, որոնք ժամանակի ընթացքում աշխարհի տարբեր մասերում ձեռնամուխ եղան վահաբականության տարածմանն ու հիմնավորմանը:

Ունենալով որոշակի անհանդուրժողական մոտեցում ոչ սալաֆիական-վահաբական ուղղությունների նկատմամբ և իսլամի տեսանկյունից վիճարկելով դրանց օրինակարգությունը՝ վահաբականությունը մարտահրավեր դարձավ ուղղափառ և «ազգային» իսլամների գոյությանը: Վահաբականության տևական և շարունակական արտահանման հետևանքով թե՛ Մերձավոր Արևելքում, թե՛ դրա սահմաններից դուրս ընդլայնվեցին կրոնական պահպանողականության, ինչպես նաև ծայրահեղականության և մոլեկրոնության շրջանակները: Նշված իրողությունները շատ դեպքերում նպաստեցին կրոնական հիմք ունեցող ահաբեկչությունների իրականացմանը՝ սպառնալիք դառնալով միջազգային անվտանգությանն ու կրոնական տարբեր ուղղություններ դավանող հանրույթների խաղաղ գոյակցությանը: Թե՛ սառը պատերազմի տարիներին և թե՛ դրա ավարտից հետո վահաբականությունը դարձավ միջազգային մի շարք հակամարտությունների գաղափարական հենքը՝ վերակենդանացնելով շարիաթական պետության (խալիֆայության), մարտնչող իսլամիզմի և քիհադիզմի հայեցակարգերը: Վահաբականության միջազգային քարոզչությունը, որին բնորոշ էին տարբեր մոտեցումներն ու շեշտադրումները, ուղղորդվեցին թե՛ պաշտոնական Էռ-Ռիյադի և թե՛ սաուդական ոչ պաշտոնական շրջանակների կողմից: Մյուս կողմից, Սաուդյան Արաբիայի արտաքին քաղաքականության մեջ իսլամի նշանակության կարևորությունը հանգեցրեց սալաֆիական պլատֆորմ ունեցող կրոնաքաղաքական կառույցների ֆինանսավորմանն ու հովանավորությանը՝ նպաստելով իսլամական վերածննդի շարժումների զարթոնքին: Արդյունքում Սաուդյան Արաբիայի արտաքին քաղաքականության իսլամական ուղղության ամրապնդման շնորհիվ Մերձավոր Արևելքում և առհասարակ միջազգային հարաբերություններում մեծացավ իսլամական գործոնի նշանակությունը քաղաքական և հասարակական գործընթացներում: Մյուս կողմից, վահաբականության արտահանման հետևանքով ամբողջ աշխարհում, այդ թվում՝ Արևմուտքում, մուսուլմանական համայնքների շրջանակներում սկիզբ առան իսլամական ինքնության զարթոնքին նպաստող գործընթացներ: